

San Ignazioaren martxa-ren aroa

Zirriborroa euskara batuaren historia intelektualaz

Pruden Gartzia

Euskaltzain urgazlea

I

Arantzazun gertatu zen, 1970eko udaberri amaieran edo uda hasieran. Hiru edo lau lagun etorri dira automobilean, ez dakigu ziur hiru edo lau diren, baina hiruren izenak ziurrak dira: Koldo Mitxelena, Juan San Martin eta Jose Luis Lizundia. Luis Villasanterekin hitz egitera datoz.

Mitxelena katedratikoa da Salamancan apur bat lehenagotik; bere karrera intelektualaren erpinean dago, Gerra Zibilaren lubakietatik errespetagarritasun osora eraman duen lasterketa latza amaiturik, eta badirudi atzean geratu direla kartzela eta mota orotako pasadizo akigarriak (heriotza-zigorra ez gauzatu barne). San Martin ere, agian ez modu hain agerikoan, funtsean erresistente antifaxista bat da, bere militantismoa batez ere alor kulturean gauzatu baldin badu ere. Lizundia gazteagoa da, baina ordurako badaki zer den borroka klandestinoa eta erregimenaren zirrikitu estuak baliatzen saiatzea euskararentzat duintasun minimo bat lortzeko; denbora gutxi da Euskaltzaindian lanean hasi dela, idazkariorde gisa. Beste biak, Villasante bezala, euskaltzain osoak dira.

Euskaltzaindian gauzak ez doaz ondo. Bi urte igaro dira Arantzazun bertan bere VII. Biltzarra egin zuenetik eta Mitxelenaren txostena onartu zenetik. Bazirudien bi hamarkada igaro ondoren inpotentziarik negargarrienean amilduta (apur bat erresistentzia antifrankista klasiko guztia bezala), azkenean lortu zutela batasunaren motorra piztu eta bideari ekitea. Bai, bi hamarkada beldurrak janda eta elkarren arteko desadostasun ximeletan pasatu ondoren, behingoz lortua zuten guztiok ados jartzea eta ortografia batu bat finkatzea. Guztiok ados jarrita! Baina ispilukeria hutsa izan da, Biltzarra amaitu eta gutxira euskalgintzako sektore batzuk betiko sektarismoan erori dira, eta orain batzuek komunismo sobietikoaren esku luzea dakusate duela gutxi, *engainatuta*, onartu zuten proposamen berrian. Komunismoa! Baldarkeria handiagorik!

Baina horrela daude gauzak. Mundu osoan Vietnamentik Kubara, edo Afrikatik Paris eta Berlinera, Txina edo Kalifornia barna, mugimendu gerrilleroak sortu dira, handi zein txiki. Leku batzuetan, gainera, botereaz jabetu dira. Nola ez ikusi mugimendu horietan guztietan, beren azaleko diferentziak gorabehera, esku gaizto bat eta beraren gidaritzatza? Euskal Herrian bertan ere agertu dira Che Guevararen emuloak, eta gure gazteria liluratuta daukate. Ez ote da ebidentea gure gazte buruberoen eta hainbat abertzale zintzo baina inuxenteren borondate onaz baliatzen direla Moskuren beso luzeak hemen agintea hartzeko?

Bai, duela bi urte lortutako aurreraka itzel hura arrisku bizian dago. Mitxelenak erabaki bat hartu du: ezinbestekoa da don Manuel Lekuona kargutik kentzea eta batasunaren lema-ri erabakimenez helduko dion norbait ipintzea bere orde. Horregatik etorri dira Arantzazura. Laster, barne-hauteskundeak izango dira Euskaltzaindian, estatutuei segituz bi urtean behin egiten diren bezala; aukera perfektua da. Villasanteri eskatu diote onar dezala euskaltzainburu izatea, euskararen batasuna gidatzea. Bera da eginkizun horretarako ez soilik hautagairik egokiena baizik eta, ziur aski, dagoen bakarra, mila eta bat arrazoi bitarte.

Goiko Bentatik aurrera joan dira paseoan, hizketan, Euskal Herriko mendiei begira. Villasantek ez du ezezko borobilik eman nahi, baina ez ditu gauzak argi ikusten. Une batean, badirudi oztopo nagusia argi eta garbi planteatzen duela: ez ote dute bera ere komunistatzat salatuko? Mitxelena kategoria handiko gizona da zinez, mila eta bat borrokatan zaildutakoa. Lasaitasun osoz, Villasanteri hurbildu zaio, abitutik heldu dio izterraldetik, barrena apur bat goratuz, berna erdiraino-edo, apur bat makurtzeko eta begiratzeko keinua egin du eta, al-darte britanikoz, esan du ozenki: Hara! Nik ez dut ikusten komunistarik ezkutatuta abitu honen azpian!

Eta hala bazan eta ez bazan, sartu dadila kalabazan, baina niri hala kontatu zidan Jose Luis Lizundiak, Durangora bisitan joan nintzaion batean. Eta esango nuke merezi duela anekdota horretaz poliki hausnartzea.

II

Modu asko dago euskara batuaren auziari heltzeko. Artikulu honetan horietako bati helduko diogu, ez beste edozein baino hobea delako, baizik eta, nire uste apalean, gure oraingo egoera ulertzeko premiazkoena horixe delako. Eta nire aukera izango da gaiari goitik, oso goitik, begirartzea. Alegia, mendi gailurretik begiratuta harana osorik ikusiko duzu, baina ez duzu modurik zoko-moko bakoitzaren xehetasunei erreparatzeko, arazo zehatz eta konkretuez ganoraz jarduteko. Ordea, ikuspegi orokor bat lortuko duzu, eta horixe da, une honetan, euskara batuak beste ezer baino gehiago behar duena. Hitz batean, euskara batuaren historia intelektualaren zirriborro bat marraztuko dizuet. Geroak erranen egiazkoa eta zuzena den, edo ezer argitzeko balio ote duen, baina, ondoko lerroetan, horretan saiatuko naiz, bihotzez.

III

Euskara batuaren historia 1802an hasten da, Juan Antonio Mogelek *Peru Abarka*-ren eskuizkribua amaitzen duen

egunean. Eta zinez esan dezaket liburu gutxi egongo dela gure literaturan hori baino okerrago ulertu denik, zeren hura ondo ulertzeko, lehenengo eta behin, ezinbestekoa da idatzi zeneko abagune historikoari begiratzea.

Hamahiru urte iragan dira abiatu zenetik mundua betirako aldatuko duen gertakari itzela, Frantses Iraultza. Eta ordura arte ezer ziurrik baldin bazegoen ziurtasun kordokaezinez betetako mundu batean, zen Frantziako Erregeak inork ez bezalako botere absolutua zeukala bere erresuman eta erresuma hori zela ez soilik Europako boteretsuena, baizik eta munduko kulturaren itsasargi nagusia, pentsamenduan eta literaturan hasi eta modan eta pinturan amaitu, edo alderantziz nahiago baduzue. Egia zen, jakina, gerra hortik eta gerra hemendik, gastua hemen eta gastua han, monarkia frantsesa krisi finantziario latz batean sartuta zegoela, diru beharrea desesperatuki, baina zenbat halako, eta askoz ere latzagoak ere, ez ote zituen pasatu aurreko mendeetan? Eta kontua, azkenean, beti konpontzen zen hola edo hala (bon, normalean gerra berri bat antolatuz edo ehunka baserritar matxino ur-

Euskara batuaren historia
1802an hasten da, Juan
Antonio Mogelek *Peru
Abarka*-ren eskuizkribua
amaitzen duenean.
Eta liburu gutxi
egongo da gure
literaturan hori baino
okerrago ulertu denik

katuz eta sarraskituz). Beraz, ze arrazoi zegoen pentsatzeko oraingoan ere gauzak ez zirela bide beretik joango?

Bada, desberdin joan ziren. Uztailaren 14an gure Maisu Juanen moduko kaletar ziztrin eta negargarri batzuek Bastila hartu zuten eta, ondoko hilabeteetan, Peru Abarkaren moduko baserritar arrote eta gosekil batzuk jaun noble handi eta txikien gazteluak oinarrietaraino erraustu. Eta hori

balitz guztia! Hainbat eliza, komentu eta monasteriorekin oso antzera portatu ziren. Ez ziren horretan gelditu, gainera: erregeari berari lepoa moztu zioten, eta baita erreginari

ere; errege berria, artean mutiko hutsa zena, maltzurki desagerrarazi zuten, eta ondoko erresuma guztiak inbaditzea-ri ekin zioten (Holanda, Alemania, Italia, Espainia...) beren fede eta lege berria zabaldu nahian. Eta Eliza gure Ama? Ondasun guztiak kendu eta beraietako aberatsenen artean banatu (salmenta itxuraz); ordena guztiak disolbatu, apaizei aitasantuak debekatutako zin lotsagarri bat inposatu, mojak zein bere etxera itzultzera behartu... Erroma bera ere okupatu eta aitasantuari mehatxu guttiz larriak egin zizkioten. Egoera horren aurrean ez ziren apaiz gutxi izan Iraultzaren botere berriari men egin ziotenak, aitasantuaren menpekotasunari traizio eginez, eta horietako hainbat, gainera, ezkondu egin ziren. Gutxi, bai, gutxi, izan ziren pertsekuzioari eta gillotinari aurre egin zioten apaiz eta fededunak, eta horietako asko klandestinitatera pasatu ziren, Neron enperadorearen garaiko kristau martiri haien oroitzapena beren haragian berpiztuz. Eliza katolikoarentzat, bereziki, hekatonbe hutsa izan zen. Gauzak horrela, asko ziren uste zutenak gertatutakoa konspirazio demoniako baten obra baino ez zela izan eta masoiak eta beraien elkarteak egiazko erruduntzat jotzen zituzten. *Hargin beltzak*, horra hondamendiaren eragileak!

Hamarkada latz bat igaro ondoren, ordea, bazirudien gauzak bere onera bueltatzen hasita zeudela. Parisen jeneral gazte batek boterea hartu du estatu kolpe baten bitartez, eta badirudi benetan zentzuduna dela. Prest dago bakea egiteko eta, diotenez, denbora kontua besterik ez da izango erregea berriz bere tronuan jartzea. Bitartean aitasantuarekin ere negoziatu du eta Konkordatu berri bat sinatu. Oraindik gauza asko ez daude ondo, baina bidean gaude! Dena etorriko da.

Une zehatz horretan, hots, 1802an, Mogelek bere lana idazten du. Eta egia da baserritarren artean asko direla Iraultzarekin bat egin dutenak, baina beste asko (tartean, euskaldun gehienak) ez dira kikildu eta irmo eutsi diote fedeari; Peru Abarka da horien ispilua. Eta Peruren lana da Maisu Juan bezalako kaletar txoriburuak, ez gaiztakeriaz, baizik eta ezjakintasun hutsez, *hargin beltzen* gezurrei (*askatasuna* bezalako

pitokeriak) kasu egin dietenak, berriz ere bide onera erakar-tzea. Zeren Mogelentzat garbi dago baserritar gehienak (ez guztiak, bai gehienak) oraingoz fedearen alderdian daudela, eta kaletarren artean ere, lana ondo eginez gero (*propaganda fide*), gauzak bere onera etorriko direla. Borroka ideologiko horren tresna gisa idazten du berak *Peru Abarka*, euskaraz inoiz idatzi den testurik ederrenetako bat, bide batez esanda.

Mogel oker zegoen, ordea. Napoleonen asmoa ez zen gauzak leheneratzea. Laster, bere burua enperadore koroatu du eta hamar urteko gerrate luze bati hasiera eman dio, Europa osoa hankaz gora jarrita. Aitasantuarekin ere gauzak gero eta okerrago joan dira: preso hartu eta horrela mantenduko du urte luzez, une batzuetan oso baldintza gogorretan, hiltzorian ere egon delarik preso dagoen bitartean. Orduko intelektual gehienen iritzian Elizarenak egin zuen, ez zuen inoiz lortuko galdutako posizio soziala berreskuratzea; orain dagoena hilez gero, egongo ote da inoiz ere beste aitasanturik? Baina une jakin batzuetako makalaldiak gorabehera, enperadoreak ez du lortu aitasantua guztiz makurraraztea eta menperatzea. Heriotzaren ertzean baina bizirik eta tinko iraun du. Horrela, Waterlooren ondoren erregetza tradizionala berriz ere indar betean ezartzen denean, Eliza katolikoa hogeita bost urteko pertsekuzio latzen ondoren, alegia, arazketa fase benetan gogor baten ondoren eta ondorioz, erabat indarberrituta bir-sortuko da, eta berrindartze aro luze bati ekingo dio mundu osoan. Horrela sortu zen ia-ia gaur egunera arte iraun duen Eliza militantearen mitoa eta, gure artean behintzat, beraren ereserki enblematikoena: *San Ignazioaren martxa*, itxura guztien arabera XIX. mendearen erdia iritsi aurretik konposatu zena, *Marseillesa* baino berrogeita hamar bat geroago, baina *Internazionala* baino hogeita hamar urte lehenago.

IV

Jabe gaitzezen ondo abagune historiko horretan gertatu denaz, oso garrantzitsua baita euskaldunen historia intelektuala

ondo ulertzeko. *Peru Abarka* oraindik tonu optimista batean dago idatzita eta Mogel bera, izatez, kleriko aurrerakoi xamar bat da orduko terminotan hartuta, besteak beste Euskalerriko Adiskideen Elkarteko kide eta *zalduntxo*en taldekoa, edo oso gertukoa. Hots, oraindik ere pentsatzen du posible dela ordena tradizionalari eustea, aldi berean errege onurakor batek eta noblezia burgestu eta ilustratu batek erreforma moderatu eta zentzudunak bideratzen dituzten bitartean. Historia, ordea, ez zen joan berak uste eta desio zuen bidetik.

Napoleon zapaldu ondoren, aurreko hamarkadan gertatutako guztiaren ondorioz, Eliza katolikoan posizio moderatuak mantentzen zituztenak oso minoritarioak ziren jada. Pio VII.ak Jesuiten Lagundia berpizten du (1814), eta misio argi bat ematen dio: Eliza militanteki erreakzionario baten abangoardia izatea, apur bat XVI. mendean bezala. Eta garai berriari kolore emango diotenak ez dira izango Mogel bezalako *epelak*, Joseph de Maistre (1753-1821) bezalako *erreakzionario hutsak* baizik.

Baina Eliza guztia izango da erreakzionarioa? Puntu honetan komenigarria da argi azpimarratzea, Pernandoren egia izan arren, arrunki ahaztu edo faltsutu egiten den gertakari bat: Eliza katolikoa *beti* izan da erakunde plural bat; ez fededunei dagokienez soilik, baita ere bere moja, apaiz, fraide, apezpiku, kardinal eta aitasantuei dagokienez ere. Esan dezagun argi: Eliza barruan beti egon da, dago, eta egongo da, apur bat denetarik: erreakzionario eta fanatiko hutsak direnak, kontserbadore beldurtiak, pragmatiko epelak, aurrerakoi argiak edo lotsatiak, erreformista deliberatuak, iraultzaile paradigmaticoak eta are armatuak... denetarik. Jakina, aldian-aldian eta lekuan-lekuan, batzuk eta besteak gehiago edo gutxiago izan daitezke, eta adar horietako batek edo besteak hegemonia lor dezake aldi baterako. Baina beti dago denetarik.

Napoleon ondoko Elizan, ordea, indar kontserbadoreak beti izan dira hegemonikoak XX. mendeko bigarren erdiraino, gutxi gorabehera; baina beti egon dira lehian indar

aurrerakoiekin, eta aldian-aldian krisialdi latzak izan dituzte, arrunki kontserbadoreen alde soluzionatu direnak.

Euskarari dagokionez, horrek inplikazio oso handiak dauzka. Lehen aldiz historian Eliza katolikoak euskararen de-

fentsa argia asumitzen du, ez bakarrik fededun apal eta ez-jakinenen hizkuntza bakarra delako, baizik eta bere *programa politikoaren* parte gisa. Hau da, Eliza, funtsean, progresoaren aurka paratuko da maila filosofiko eta politikoa; ondorioz, Euskal Herrian, euskararen alde egingo du, mundu zaharra defenditzeko balio duen heinean. Eta gainera, oso modu militantean egingo du, bere aparatuz guztia (apaizak,

fraideak, mojak, apezpikuak...) erabakimen osoz jokatzena bultzatuz, eta fededunen *artaldea* sinesmen tinko eta kordokaekin batez kutsatzen saiatuz.

Operazioak arrakasta osoa du Euskal Herrian, Ipar eta Hego, non eta gizartearen gehiengoa kristautasun sendo eta ordura arte ikusi gabeko batez tindatzen den sakon-sakonki. Frantzia eta Espainia bere osotasunean hartuta, ordea, gauzak ez daude hain argi: estatuaren boterea, hein handi batean, liberalen eskuetan egongo da beti, eta horietako asko kristau epelak, agnostikoak edo, areago, ateoak eta antiklerikalak izango dira. Eta, gaurko gaiari zuzenean dagokionez, euskararen kontrako jarrera argia erakutsiko dute, Elizaren aurkakoa bezainbestekoa.

Laburbilduz, mende edo mende eta erdi batez, Euskal Herrian bi korrante intelektual nagusi izango ditugu: bata, funtsean kristaua eta erreazionarioa, euskararen alde paratuko da argi, nahiz eta bere programaren puntu hori aurrera eramateko orduan praktikan lan gutxi burutu (lehentasuna, beti,

Napoleon ondoko
Elizan indar
kontserbadoreak beti
izan dira hegemonikoak
XX. mendeko
bigarren erdiraino.
Euskarari dagokionez,
horrek inplikazio oso
handiak dauzka

estatu liberalaren aurkako borrokak zeukan); bestea, funtsean liberala eta progresista, euskararen kontra deklaratuko da beti, argi eta garbi edo inplizituki, heriotzara kondenatutako mundu zahar baten alferrrikako aztarna bat besterik ez den neurrian (progresisten artean benetan bitxia da euskaltzale bat aurkitzea). Egoera ez da inoiz estatikoa, eta mila eta bat hautsi-mautsi egin beharko dira egunerokotasunaren administrazioan, baina horiek dira gure antzetzokia beteko duten bi indarrak.

V

Euskara batuaren historia intelektualean dagoen hurrengo mugarri argia, ziur aski, Resurreccion Maria Azkue da. Apaiza ororen buru, bere gaztaroan sakonki inplikatuko da politikan eta kulturari, Elizaren tradizio militanteak agintzen zion bezala; baina apaiz moderno eta aurrerakoia izango da, helburutzat modernitate katoliko bat sortzea daukana, eta modernitate horren bihotzean, euskara berri bat, bizitza modernoan osorik txertatua. Hau argi izatea oso garrantzitsua da, ezer ulertu nahi bada: Azkue apaiza zen, noski, baina, gaztaroan batez ere, katolikotasuna modernitatean integratu nahi zuen apaiz bat, ez erreakzionario bat, bere inguruko apaiz karlista edo integrista gehienak bezala (horietako hainbat bere lagun minak izan arren). Eta, ildo horretan, Azkue izango da euskara batuaren zinezko ideologo eta sortzailea. Puntu kritiko batean gaude eta horrek azalpen osagarri bat behar du.

Azkuerentzat, bere garaiko apaiz askorentzat bezala, euskara eta fedea ez dira bi gauza, bat bakarra baizik. *Euskaldun fededun*, horra bere bizitzaren oinarri oinarritzakoa (esana dugu noiz eta nola sortzen den axioma hori). Baina, Txomin Agirre batek ez bezala, berak ikusten zuen Euskal Herriaren urbanizazio eta modernizazio prozesua geldiezina zela, eta, ondorioz, asmoa izango du Euskal Herri berri eta moderno horretan fedea eta euskarak irautea. Horregatik, hain zuzen

ere, Sabino Aranarekin harremanetan sartzen da, abertzale bihurtzen da eta euskara modernizatzeko proiektu pila bat abiatzen ditu (euskararen beraren araugintza, eskolak, komunikabideak, literatura, musika, unibertsitatea...). Azkuerentzat Sabinoren alderdi berria zen egokiena hori guztia aurrera eramateko, baina laster, oso laster, haserretzen da Sabinorekin: bateraezintasun pertsonal sakon batez gain, Azkuek uste du Sabino ez dela errealista («gizon andia da, baiña umekeri askogaz anditua», idazten dio Broussaini) eta bere proiektu euskaltzalea errekarera eramango duela. Ondorioz, Azkue eta abertzale erradikalenen arteko tirabirek betirako iraungo dute baina,aldi berean,aldian-aldian akordiotara iritsiko dira. Adibidez, euskara batuaren asmoari dagokionez, 1902an Hondarribian egiten den Biltzarrak (zeinak, Azkueren buruan, ortografia batasuna lortu ez ezik, euskararen akademia baten sorlekua izan behar zuen) porrot egiten du osoki; hamaisei urte geroago, ordea, Oñatiko Biltzarrean, Euskaltzaindia sortzeko akordioa aho batez lortzen da, mahaiburu Txomin Agirre bezalako karlista deklaratu bat dagoelarik, eta sustatzaile nagusien artean, Eleizalde bezalako sabindar gotor bat, Azkuerekiko desadostasun sakona ezkututzen ez zuena («abertzaleak ez dute Azkue maite», idazten dio Broussaini).

Baina Azkue eta euskara batuaren arteko harremana ondo ulertzeko, agian, errazena da gogoratzea bera izan zela Mogelen *Peru Abarka* argitaratu eta popularizatu zuena (lehen aldiz 1880an argitaratu zen, baina Azkue da 1899an berrargitaratu eta benetako ikusgarritasuna ematen diona). Hala ere, adi honi, Azkuek bere jatorrizko karga politiko guztia kentzen dio eta euskaltzaletasun huts eta apolitiko baten erakusgarri bihurtu: Peru Abarka euskaldun euskaltzale bat da eta besterik ez; beraz, euskara eta fedea (gauza bat eta bera direnak) ontzat ematen duen edozeinek begi onez ikusi beharko luke. Izan ere, Azkue bera sakonki politizatu zegoen, baina bere estrategia politikoaren iparra zen adostasun zabalak lortzea Elizarekiko sintonian (eta, ondorioz, nola edo hala euskararen alde) mugitzen ziren intelektual eta politikari

guztien artean (karlistak, integristak, liberal moderatu espainiarzaleak, erregetiar frantsesak, eskuineko errepublikano moderatu frantsesak, abertzaleak...), eta horrek, jakina, bete-betean talka egiten zuen Sabinoren ildo politikoarekin.

Hartara, XIX-XX. mendeko belaunean, bi osagai berri sartuko dira gure antzokian: batetik, euskaltzaletasun huts eta nolabait apolitiko bat, akordio zabalak bilatzen dituenena (baina akordio horietatik kanpo geratzen dira fede katolikotik aldentuta bizi diren ia guztiak: liberal erradikalak, errepublikanoak, sozialistak, komunistak...), eta abertzaleatasun berri eta erradikal bat, euskararen aldekoa guztiz, baina euska-

ra bera politikaren menpe jartzen duena. Bi joera horien arteko elkarrekintzak batzuetan ondorio guztiz negatiboak emango ditu (Hondarribia, 1902) eta beste batzuetan oso positiboak (Oñati, 1918). Hori izango da jokalekua beste mende erdi batez.

XIX-XX. mendeko
belaunean, bi osagai
berri sartuko dira:
akordio zabalak bilatzen
dituen euskaltzaletasun
huts eta nolabait
apolitiko bat, eta
abertzaleatasun berri eta
erradikal bat, euskara
politikaren menpe
jartzen duena

VI

Panorama honetan zinezko aldaketa ekarriko duena Txillardegi da. Egia da tartean gertakari historiko oso garrantzitsuak daudela (Errepublika, Gerra Zibila, frankismoaren lehen fase gogorra...), baina maila intelektualean (eta horretaz ari gara artikulu honetan) ez dago berritasunik, oso lurpean ez bada. Alegia, 1960ko hamarkadara arte euskaltzaletasunak mezetara doan jendearen kontua izaten segitzen du, edo, beste modu batean esanda, *euskaldun-fededun* binomioak indar betean dirau. Egia da orain batere euskaltzale ez diren

katoliko batzuk guztiz indartu direla (frankistak), baina horrek, printzipioz, ez dakar aldaketa handirik.

Txillardegirekin, eta bere moduko beste gutxi batzuekin, egoera hori, oso denbora gutxian, erro-errotik aldatzen da, eta progresisten abaroan (sozialistak, komunistak, errepublikanoak) indar berri bat sortzen da, guztiz eta erradikalki euskaltzalea, era berean erlijioarekiko neutroa eta katolizismo erreakzionarioaren oso kontrarioa. Euskara batuaren historia intelektualean hori benetako mugarrria da, mende eta erdiko tradizio bat haustera datorrena. Hori gabe ez legoke euskara baturik, gaur egun ezagutzen dugun bezala behintzat.

Zehatz dezagun apur bat. Hasteko, Txillardegik abiatzen duen indar berri hori ezkertiarren abaroan sortzen da (ez Elizaren itzalean), baina ez alor horretako indar klasikoen artean (sozialdemokrazia klasikoa edo komunismo moskutarra), baizik eta orduan, mundu osoan, azkartasun handiz sortzen ari den joera berri baten barruan baizik, nolabait esanda, joera *gerrillazalean*, denboraren poderioz Ezker Berri edo *68ko maiatza* etiketapean aipatuko dena. Joera zabal eta askotarikoa, ezaugarri amankomun batzuk dituen, Euskal Herrian behintzat: borroka armatuaren aldeko jarrera (hemen eta edonon) eta Moskuko komunismoarekiko edo Espainia zein Frantziako alderdi sozialistekiko uko argia. Jakina denez, ETA da horren korrelatu politiko argiena, baina, berriz diot, artikulua honetan maila intelektualean aritu nahi dugu, ez politiko edo sozialean. Beste modu batean esanda, idazle eta teoriariezi ari gara, ez beste ezertaz.

Labur esateko: gaur egun ezagutzen dugun euskara batua sortzeko beharrezkoa izan zen Elizatik kanpoko jendeak, hots, intelektual progresistek, ororen buru Txillardegik, euskararen auzia mahai gainean jartzea. Eta, Txillardegiren atzetik, erlijioaz axola handirik ez zuen (izan nahi ez zuen) gazteria unibertsitario berri eta *gerrillazale* bat, berehala egundoko indarra erakutsi zuena. Eta gazteria hori hunkitzen duen ereserkia ez da, jada, *San Ignazioaren martxa*, *Eusko gudariak* baizik (edo *Internazionale*).

VII

Baina indar berri horren agerpenak, berak bakarrik, ez du euskara batuaren genesisia esplikatzeko.

Beste zerbait ere behar izan zen euskara batua sortzeko, eta beste hori, funtsean, hauxe izan zen: aitasantu berri bat, Joan XXIII.a, Kontzilio Ekumeniko bat deitu zuena, Eliza katolikoa *Jainkoaren Herri* bezala definitu zuena eta bere liturgia osoa herri hizkuntzara itzultzeko agindu zuena. Eta nire uste apalean, kontu horri dagokionez, ezin gara ñabar-durakeriatan ibili: Joan XXIII.a barik ez zen euskara baturik sortuko, gaur egun ezagutzen dugun bezala behintzat. Hori ebidentzia bat da.

Hala ere, komeni da zehaztasun batzuk egitea. Lehenengo eta behin, Kontzilioa deitzeak esan nahi duena da, lehen aldiz azken bi mendeetan, katoliko aurrerakoiek hegemonia lortzen dutela eta beren programa gauzatzeko erabakimen osoz jokatzeko dutela. Eta, ondorioz, Espainian ez bezala, Euskal Herrian, Ipar eta Hego, sektore katoliko aurrerakoiak egundoko indarra erakusten du, pozak zorutzen dago Erroman gertatzen ari denarekin eta milaka eta milaka apaiz, moja eta laiko bete-betean sartzen dira ildo aurrerakoiaren programa gauzatzera, tartean herri hizkuntzaren promozioa.

Dudarik gabe, Kontzilioa esperantzazko une bat izan zen euskaltzale guztiz gehienentzat. Euskaltzaindian bertan, Txillardegik Baionan antolatu duen Euskal Idazkaritzaren Biltzarreko erabakiak ontzat ematen diren bilkura berean (Mixelenaren eta Villasanteren aldeko txostenez), «Larzabal'ek, Iratzeder'en izenean, adierazten du Baiona'ko apezpikuak, Erroma'tik itzultzean, zabaldu duen berria: euskera ontzat artua izan dela Liturgiako. Eta orrexeatik bearrezkoa litzakela beste eliz-barrutietako euskaldunentzat ere liturgi-gaiak ahalik eta berdintsuena ematea» (1964ko azaroaren 27ko bilkura); une horretan, Irigaraik eta Satrustegik hitza harturik, Iruñeko artzapezpiuari dei bat egitea eskatzen dute, adieraziz, gainera, Gipuzkoan hasita daudela lanean.

1964ko azaroan gaude eta euskara batua martxan da! Hots, Txillardegi eta bere lagunak Euskaltzaindiari zuzentzen zaizkio berrespen eta adore bila, eta horrek, Kontzilioko albisteez hauspoturik, ontzat hartu eta ekimen berriak abiatzen ditu. Euskara batuaren motorra arrankatzen ari da!

Baina oso urte nahasiak dira haiek, mundu osoan, Euskal Herrian eta Euskaltzaindi barruan ere. Adinekoen artean berehala pizten dira zalantzak, beldurrak, desadostasunak... Hala ere, gazteek bultzaka segitzen dute, Elizatik kanpo eta Eliza barruan ere, eta lau urte geroago ekinaldi berri bat egiten da Arantzazun biltzar bat antolatuz; oraingo honetan Mitxelena du gidaritzat eta gauzak ondo lotuta eramaten ditu: bere txostena adostasun osoz onartzen da. Hori da euskara batuaren hasiera ofiziala, Erromako Kontzilioaren hauspoak eraginda *Parisko maiatzeko* suak bezainbat.

Euskal Herrian 1960ko hamarkadan gertatu zena, funtsean, bi sektore intelektualen aliantza sendoa izan zen: batetik, gazte ezkeriar *gerrillazaleak*, bestetik kristau aurrerakoi kontziliozaleak. Bi indar horien bateratzea da euskara batuaren sorrera esplikatzeko duena; nork bere aldetik ez zuen lortuko. Aliantza hori Arantzazuko Biltzarrean sinatu zen, sinbolikoki, eta guztiz sendoa suertatu zen hurrengo hamarkadetan zehar: euskara batuaren sorrera ez ezik, haren garapena ere aliantza horren gaitasunari zor zaio, hari esker oztopo guztiak gainditu eta krisialdi guztiak garaitu baitzituen, bere hegemonia berretsiz.

VIII

Zeren lehen krisialdi handia berehala sortu zen, eta korrelatu zehatz bat dauka une berean Eliza katolikoaren barruan sortu zenarekin.

Jakinaenez, Joan XXIII.a aitasantuaren ekimen pertsonala giltzarri suertatu zen sektore kontserbadoreen indarra garaitzeko eta Kontzilioa deitzeko, eta behin bi mila eta bostehun apezpiku eta teologo Erroman bildurik, sektore aurrerakoiak

hegemonia argia erakutsi zuen, hilabete gutxi batzuk lehena-
go inork sinetsiko ez zuen bezalako. Zentzu askotan, ia-ia
iraultza bat. Sektore kontserbadoreak guttiz kezkatuta baina,
halaber, erabat gaindituta zeuden. Hala ere, Kontzilioaren
bultzatzaile nagusia, aitasantu
karismatiko eta maitea, Kon-
tzilioa abiatu eta gutxira hil
zen. Kardinalak konklabean
bildu ziren aitasantu berri bat
hautatzeko eta hor, jada, aurre-
rakoen hegemonia ez zen hain
ebidentea. Sarritan gertatzen
den bezala, hautsi-mautsi bat
egin zuten eta aitasantu aurre-
rakoi baina, aldi berean, *zuhur*
bat hautatu zuten, Paulo VI.a,
hasiera-hasieratik presio ika-
ragarritzkoen artean igeri egin
behar izan zuena. Eta horrek

berehala galga ekarri zion Kontzilioaren asmo erradikalenei:
aurrera *aggiornamento*-arekin, baina *zuhurtasunez*. Kontu
sonatuenak baino ez aipatzearen: apaizen ezkontzari *ez* eta
haurduntzearen kontrolari *ez*. Batzuentzat zaila izango da hau
sinestea, baina bi neurri horiek mahai gainean egon ziren eta
aitasantuaren esku hartze pertsonalari esker *ez* zuten aurre-
ra egin (*Sacerdotalis caelibatus*, 1967; *Humanae vitae*, 1968).
Hartara, Paulo VI.ak amore eman zien kontserbadoreen pre-
sioei eta aurrerakoen lerroan zatiketa mingarriak eragin.

Euskara batuak 1970eko hamarkadan pairatu zuen krisial-
diarekin paralelismo bat egiteko tentazioa gaindiezina da.
Izan ere, zentzu batean gauzak oso-oso antzera joan ziren,
baina emaitza guttiz desberdina izan zen, Mitxelaren eta
Villasanteren erabakimenari esker.

Alegia, don Manuel Lekuona euskaltzainburuaren jarrerak
Arantzazuko Biltzarraren ondoren oso antz handia du Pau-
lo VI.arenarekin: ados batasunarekin, baina hari galga argi

Euskal Herrian 1960ko
hamarkadan gertatu
zena, funtsean, bi
sektore intelektualen
aliantza sendo bat
izan zen: batetik,
gazte ezkertiar
gerrillazaleak, bestetik
kristau aurrerakoi
kontziliozaleak

batzuk jarrita, sektore kontserbadoreen presioei amore eman ez. Adibidez, guk *H-aren auzia* bezala ezagutzen duguna, neurri handi batean, Eliza barruan apaizen ezkontzaren harira antolatu zen konfrontazio latzaren ekibalente bezala ikus daiteke: antzetzokiko bi sektoreen talka osoa, itxura batera azalekoa den kontu batengatik. Baina jokoan dagoena hegemonia da.

Artikulu honen hasieran kontatu dugun anekdotan bilzen da gure berezitasunaren muina. *Teologo aurrerakoien* buruzagi aitortua zen Koldo Mitxelena ez zuen onartu kontserbadoreen presioei amore ematea eta esku-kolpe abil bat antolatu zuen: gertatzear zegoen *konklabean* Paulo VI.a kargugabetu eta Joan XXIII.a *Erromako aulkian* jarri zuen. Alegia, aita Luis Villasante izango da, euskaltzaleontzat, katolikoentzat Joan XXIII.a izan zena, baina desberdintasun argi batekin: hura ez bezala, programa erreformista osorik onartarazteko eta garatzeko biziko da, kontserbadoreen presioen aurrean amore eman gabe.

Ez zen lan erraza izan, zeren eta euskaltzale kontserbadoreen erreakzioa guztiz historikoa izan zen. Sektore gogorrenak antikomunismorik primarioenera jo zuen, bi mende lehenago arazoan esplikazio gisa *hargin beltzen* konspirazioetara jotzen zen modu berberean (gauza guztiz logikoa, bestalde, Elizaren sektore erreakzionarioaren tradizio intelektualean). Baina euskara batua sostengatzen zuen aliantza berriak ez zuen zirkinik ere egin, eta bere bideari eutsi zion. Izan ere, Mitxelena edo Villasante ez ziren mota horretako ipuinekin kikildu zitekeen jendea, eta haien atzean zegoen gazteriak, zer esanik ez, ziur aski ulertu ere ez zituen egiten horrelako kontuak. Orduan ofentsiba ikastolen mundura zabaldu zuten, eta hor emaitza hobeak lortu: ordukoak dira hainbat lekutako istilu, kaleratze eta apurketa mingarriak. Baina artikulu honetan historiari oso-oso goitik begiratuko geniola agindu dugu, eta ez dugu astirik analisi partzialetan barna abiatzeko.

Oro har, ezkertiar abertzaleen eta kristau aurrerakoien aliantzatik sortutako euskalgintza berriak eutsi egin zion

kontserbadoreen ofentsibari, eta laster garbi geratu zen hura izango zela hegemonikoa hurrengo hamarkadetan, zeren berehala inoiz ez bezalako babes sozial zabala lortu zuen maila guztietan. Gauzak horrela, sektore kontserbadorean konturatu ziren konspirazio komunistaren ipuinaren bidez ez zutela ezer lortuko, eta protagonismoa beraietako moderatuenean eskuetara pasatu zen; eta horiek euskalkien karta bota zuten mahai gainera: euskalkien defentsa *batuaren erasoaren* aurrean. Karta erabat oportunistak, alajaina! Alferririk, ordea.

Atal honekin bukatu aurretik, ordea, zilegi bekik azken ohar bat gaineratzea Villasanteri buruz. Joan XXIII.a bezala, ez zen traiektozia aurrerakoi luze batean zaildutako pertsonaia bat; aitzitik, bataren zein bestearen ordura arteko bizitzan ezerk ez zuen adierazten sektore aurrerakoiaren buru izateko baldintzarik. Baina, unea iritsita, buruzagitza hartzea onartu zuten eta beren eginbidea adone eredu-garritz bete, miresmen unibertuala erdietsirik eta inoren presioei amore eman gabe. Euskara batuak behar zuen liderra aurkitu zuen eta, neurri handi batean, horri esker egin zuen aurrera.

IX

Hitz batzuk euskalkien arazoari buruz. Gure historia eta egoera sozialaren ondorioz, euskalgintzak duen arazo handienetako bat da, dudarik gabe, baina ez da inola ere nagusia. Zeren nagusia, dudarik gabe, gaztelaniak/frantsesak egiten duen presioa da, eta horren aldean oso txikia da euskalkiena; gainera, beste hainbat arazo sektorialetako bat besterik ez da funtsean. Nire uste apalean horrela izan da beti, gutxienez azken bi mendeetan.

Nondik dator orduan aldian-aldian gure artean lortzen duen protagonismo handi eta durduzagarri hori? Euskara batuaren sorrerako hamarkadan, esana dugu, zinezko arazoa ez ziren euskalkiak, baizik eta sektore intelektual batek mende eta erdi batez izan zuen hegemonia galtzea. Galera hori, gainera, nazioarteko testuinguru zehatz batean gertatu zen:

batetik, Eliza katolikoan sektore aurrerakoiak hegemonia lortzea eta, bestetik, politika mailan mota orotako mugimendu antikolonialistek, gerrilleroek eta iraultzaileek hainbat lekutan boterea hartzea edo indar izugarria erakustea. Euskaltzale kontserbadoreek lehen unean antikomunismo primarioa jo zuten eta, ondoren, beren kanpainaren arrakasta eza ikusita, euskalkien defentsaren bandera altxatu zuten, baina modu

argiki instrumentalean: arazoa ez ziren euskalkiak, arazoa zen hegemoniaren galera.

Euskara batuaren
sorrerako hamarkadan,
zinezko arazoa
ez ziren euskalkiak,
baizik eta sektore
intelektual batek mende
eta erdi batez izan zuen
hegemonia galtzea

Baina oker geundeke esango bagenu euskalkien arazoa horretan agortzen dela. Euskalkien arazoa beti dago hor, eta horren inguruan dabilen jendea, parte handi batean behintzat, ez da euskara batuaren kontrakoa, argi eta garbi. Areago, esango nuke oso jende

de plurala dela, iturri askotatik edaten duena eta, batez ere, beraien artean ez dutela mugimendu koherente bat osatzen, ez lehen, ezta gaur egun ere.

X

Bukatzeko, galde daiteke hogeita hamar urte baino gazteago den euskaldun batek ulertuko ote zuen ezer artikulu hau irakurrita. Izan ere, asko eta asko ez daude ezta bataiatuta ere, eta daudenen artean ere, beldur naiz Joan XXIII.a, Kontzilioa, apaizen ezkontza eta horrelako kontuak erabat ezezagunak ez ote diren.

Beraz, gauzak neurri minimoetara ekartzen saiatuko naiz orain. Frantses Iraultzak gure herriari ekarri zion ondorio nagusietako bat izan zen gizartearen kristautze sakon-sakon bat, ordura arte ez bezalakoa, bereziki euskaraz mintzatzen zen jendearen artean. Horrek euskarari nolabaiteko babesa

ekarri zion, baina baita hizkuntza normal bat bezala garatze-ko muga argiak. Hala ere, fenomenoaren indarra ukaezina da: mende eta erdi batez euskaldunak gehien hunkitu dituen ereserkia, ziur aski, *San Ignazioaren martxa* da, Eliza katoliko militantearen erakusgarri paradigmaticoa: denek ezagutzen zuten, denek kantatzen zuten adorez beterik.

Noiz aldatu ziren gauzak? Duela ehun urte, jada, Azkue saiatu zen euskararentzat modernotasuna antolatzen, baina bere proiektua oraindik osorik katolikoa zen eta esparru horretara mugatu zen (eta hor ere oso kuestionatua izan zen). Txillardegi izan zen euskara euskal gizarte osoari zabaldu ziona, inolako baldintzarik gabe; hura da euskara batuaren zinezko aita. Baina beharrezkoa izan zen, aldi berean, Eliza katolikoaren barruan atxilipurdi historiko bat gertatzea eta sektore aurrerakoiek, aldi labur batez sikiera, hegemonia eskuratzea, horren ondorioz Euskal Herrian gauzak aldatzeko bidean jartzeko. Giro horretan aliantza historiko bat sortu zen ezkertiar abertzale eta katoliko aurrerakoen artean. Aliantza hori kudeatzea eta bere programa sistematikoki gauzatzea bi lider seinalagarriren lana izan zen: Mitxelena eta Villasante. Eta kontserbadoreen presioei amore eman gabe jardun zuten.

Ez dakit noiz utzi zioten euskaldunek *San Ignazioaren martxa* kantatzeari. Izan ere, historia intelektualean errazagoa da hasierak seinalatzea mundu intelektual baten amaiera absolutua markatzea baino. Esan dezagun, dena den, 1987an hil zela Mitxelena eta hurrengo urtean Villasantek utzi egin zuela euskaltzainburugoa; urte berean argitaratu zuen *Obabakoak* Bernardo Atxagak. Agian esan daiteke hortik aurrera bai, giro intelektualaren aldaketa oso nabaria dela. Agian.

Edonola ere, badirudi gaur egun *San Ignazioaren martxa*-ren azken notak entzuten ari garela. Hainbeste aldatu dira gauzak! 🎵